

AURELIUS VALENTINIANUS BIERCUS

DE

I. I. RUSSU

Munca de cercetare paleografică și de interpretare filologică-istorică a materialului epigrafic antic întâmpină uneori amănunte dificile, în aparență ne semnificative, care implică însă elemente de însemnătate decisivă pentru lectura textului, deci pentru valoarea documentară a piesei în ansamblu. Unul dintre asemenea cazuri, destul de numeroase în epigrafele fie redactate stingaci, scrise rudimentar, dezordonat, fie păstrate cu lacune, se află într-un epitaf din ALMUS (Lom, la Dunăre), în care un cuvânt cu lectură echivocă la prima vedere a dat naștere unui nume fictiv, în locul unui apelativ greco-roman ce poate fi recuperat prin restabilirea unei singure litere, identificând un element documentar important sub raport epigrafic-lingvistic și istoric, care face parte din terminologia organizării militare din perioada imperiului roman „tîrziu”, secolul al IV-lea e.n.

Lespedea (stela) funerară de piatră calcaroasă, cu chenar simplu fără ornamentație¹ (dimensiuni 125 × 72 × 18 cm, litere înalte, între 7 și 4 cm; scriere rudimentară, neîngrijită), se afla pînă în 1909 la o geamie turcească în orașul Lom (ALMUS din antichitate, pe malul Dunării, în provincia Moesia Inferior, Bulgaria)², iar din anul 1910 este păstrată la Muzeul național (arheologic; în lapidarul exterior, spre stradă) din Sofia; a fost publicată de Bogdan Filov (în *Izvestiia-Société*, I, 1910, p. 119) cu lectura: *D(is) M(anibus) /Aur(elius) Va(lenti)nianus/Biepicus p/osu(it) Zac(a)e co/iux vixit a/nis XXX VEN/S bene m(erenti). /D(is) M(anibus)*. Ordinea antică („clasică” și firească) a elementelor epitafului este încurcată aici, încît sensul textului în ce privește situația personajelor menționate este echivoc; dar pare a fi de înțeles și de tradus astfel: „Zeilor Mani (sufletele morților), Aurelius Valentinianus BIEPICVS i-a pus Zace (Zaca) soția, a trăit

¹ Neavînd vreun element decorativ deosebit ori aspect monumental, modesta lespede funerară de la Almus n-a fost inclusă de D. P. Dimitrov în repertoriul de *Назробуване плочи от римското време в северна България* (*Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien*), în *Schriften des bulgar. archaeol. Instituts*, Sofia, 1912, 119 p. (p. 115—118 rezumat în l. germană).

² Despre localitate: *Almus*, în *RE*, I, 1894 col. 1590, (Tomaschick).

ani XXX (sau XXXV?) VENS (?) care a binemeritat". Personajul „titular" al epitafului trebuie să fie *Aurelius Valentinianus*, iar nu soția sa (*coniux*, în cazul nominativ), care poartă un singur nume, desigur provincial-„barbar", ilir sau trac, *Zaca*, ce are analogii mai mult în teritoriul Moesiei Superior, de unde se citează exemple³; dar pentru dificilul „Biepicus", eruditul editor bulgar nu citează nimic. Atare lectură dată celui de „al treilea nume" al lui *Aurelius Valentinianus* este acceptată fără control în indicele revistei sofiote⁴. Unii cercetători l-au luat fără zăbavă drept antropomim tracic (ceea ce putea să apară oarecum firesc, de așteptat în provincia traco-moesică de la Dunăre), sub forma BIEPVCVS, eventual mai apropiată de literele oferite în desenul lui B. Filov (*loc. cit.*). Cel dintâi, francezul parisian G. Seure⁵ a încercat niște analize și comparații filologice și onomatologice ingenioase, spre a putea să-i găsească rostul și să-l integreze în sistemul antroponimiei trace; astfel: *Biepicus* este nou, compus bimembru ce poate fi alăturat la *Pieporus*, finala fiind simplul UCUS, în compus *Bonoucus*, *Pitucus*, *Sparocus*; dar nefiind explicată consoana —P— în *Biepicus*, ar fi suficient a pomeni pe *Laepocus*, într-o expunere totuși prolixă, care la o lectură mai atentă se arată a fi argumentare pe cât de inconsistentă, pe atât de sterilă și neverosimilă⁶. Caracterul tracic al numelui de la *Almus* a fost admis, se pare, numai de Mateescu⁷; alții l-au ocolit, nu-l înregistrează⁸, fapt ce apare bine îndrituit prin lipsa de analogii și prin aspectul echivoc al desenului dat de Filov, care nu observa că ceea ce vedea el în r. 5 al epitafului ca literele *PI* (PV după Seure) este în realitate o singură literă, *R* cu o mică spărtură (sub „bucă" în centru), accident care i-a dat aspectul de *P* plus un „rest", luat drept *I* de unii, *V* de alții. Atare ipoteză a fost controlată și verificată prin examinarea epigrafei (la 1, IX, 1966) în Muzeul din Sofia, observând

³ Filov citează: *CIL*, III, 12 718 + p. 2 328,116; 14 538; *JÖAI*, XII, 1909, Bbl. 200, 11. Aceleași exemple citate ca antroponime ilire de Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Viena, 1957, p. 336.

⁴ Indexul general (vol. I—VII) al revistei *Izvestiia-Société: Ukazatel*, adăugat la *Izvestia-Institut*, VII, 1932, p. 28; *Biepicus*, p. 29: A. Valentinianus *Biepicus*. — V. Beșevliev, *Проучвания върху личните имена у Тракуме*, Sofia, 1965, p. 40, citează „Aur. Valentinianus Biepicus posuit Zaca coniux" între cazurile de traci purtând nume roman, iar soția nume trac.

⁵ Georges Seure (1873—1944), explorator meritoriu al anticrităților din regiunile trace, bun cunoscător al monumentelor arheologice și epigrafice de aici; despre el: Ch. Picard, în *RA*, 1950, II, p. 106—108. Seure nu era filolog, nici lingvist, dar s-a indetnecat cu onomatologia traco-geților; despre activitatea lui în acest compartiment, cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 38—39.

⁶ G. Seure, în *RA*, 1912, II, p. 270—272; p. 271, „le nom *Biepicus* est nouveau. Il convient de le rattacher, pour la composante initiale, à des noms comme *Pieporus* et Πεδάρα et pour la composante finale au simple *Ucus* et à des composés comme *Bonoucus* (*CIL*, III, 7 547), *Bitucus* (VII, 66; *Viducus*, *Veducus* etc.). Cette comparaison explique toutefois assez mal la présence du *p* entre les deux composants et vaudrait peut-être mieux se borner à rapprocher le seul mot *Laepocus* (*CIL*, III, 3 222), de composition manifestement identique. . . On est frappé, en effet, du fait que tous les exemples, sauf deux — le notre étant le troisième — proviennent de régions tantôt voisines de la Thrace, tantôt aussi éloignées. Jirčček a émis l'hypothèse que les composants initiales en Πε- pourraient provenir de noms gaulois ou germains [etc.] . . ."

⁷ G. G. Mateescu, în *ED*, I, 1923, p. 99 „*Bie-pucus* = *Pie-bocus*" (*RA*, 1912, II, p. 271,5. *Bie-picus*, *Izvestiia-Société*, I, 1910, p. 119).

⁸ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu citează numele „Biepicus" și nici *Zaca*.

(chiar în grele condiții de vizibilitate, fără lumină potrivită, suficientă) că acel „PI (PV)” este cu siguranță un *R* puțin corodat și nu prea simetric. Deci cuvîntul controversat se citește evident BIERCVS (cf. fig. 1), termen ce apare acum pentru a doua oară în cuprinsul Moesiei Inferior, dar mai bine atestat în alte zone ale împărăției romane. Este aceasta o variantă „vulgară” a cuvîntului *biarcus*: vocala *A* redată prin *E*, fenomen de fonetică (sau poate în unele cazuri simplă grafie deficientă?) populară, pentru care este suficient a reaminti cîteva exemple epigrafice din cele mai cunoscute și repetate, ca *CIL*, III, 4 368 „Betavos” (în loc de *Batavos*); 6 598 „Deioter.” (în loc de *Deiotar.*); 12 484 „henc” (*hanc*); 12 711, 14 848,1 „Ienuario”; 1 139 „Priepo”; 15 166 „scolesticus” etc. și unele în papyri din Egipt⁹. Un caz identic (*bierco*, dativ) a fost semnalat nu demult în epitaful fragmentar creștin de la Martana (nordul Italiei), citit și tilcuit corect de R. Egger¹⁰ astfel

quid deplan[is mortem meam, viator?] dicas sit tib[i terra levis. *Nomen* ...]

bierco de [Numero]

qui egit [in s(a)eculo annos..., men (ses) ...]

dies XIII, m[ilitavit annos].

Grafia sigură a cuvîntului BIERCVS la locul potrivit în epitaful din Almus-Lom în Moesia aduce o nouă confirmare strălucită lecturii și tilcuirii date de către Egger literelor —BIERCO de la Martana Italiei, pe care Degrassi (după filologul italian C. Tagliavini) le interpretase eronat ca finalul unui antroponim germanic -*bierco*, -*biergo*¹¹. În epitaful din Almus, termenul *biercus* este un determinativ al lui *Aurelius Valentinianus*, adică funcția lui: *biarcus* (altă variantă grafică sau fonetică: *bearcus* în inscripții), grad în armata romană începînd din secolul al IV-lea e.n., după reorganizarea militară dată de împărații Diocletianus și Constantinus I, corespunzînd vechiului *frumentarius*, subofițer însărcinat cu aprovizionarea, un fel de „intendent”-șef la subunitățile militare. Cuvîntul vine din grecește (βίαρχος, compus din βίος +

Fig. 1. — Stelă funerară din Almus (Muzeul Sofia; după *Izvestiia-Société*, I, Sofia, 1910, p. 119).

⁹ *CIL*, III, p. 2 570 și 2 676; *ILS*, index, p. 812; exemple din Roma: *CIL*, VI, 303 = 30 732 *Ienuarinus*, 13 364 *Ienuaria*, 34 639 *Aurelis Iemnuaria* etc.; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 60; B. Meinersmann, *Die lateinischen Wörter und Namen in den griechischen Papyri*, Leipzig, 1927, p. 108.

¹⁰ Rudolf Egger, *Zum Grabstein von Martana*, în *Analecta Archaeologica. Festschrift für Fr. Fremersdorf*, Köln, 1960, p. 202—206, după publicația făcută de Att. Degrassi, în *Volum omagial Roberto Cessi*, I, 1958, p. 3 și urm.; cf. nota 11.

¹¹ În a sa *editio princeps* a epitafului creștin de la Martana, Ia 1958 (*supra*, nota 10), Degrassi propunea lectura cu întregiri astfel: quid Dei la[r]gitione possedit / Dicas: sit tib[i] pax a Domino. . . / bierco De[i] servus hic quiescit, / qui egit [i]n saeculo ann(os). . .].

ἀρχω), fiind în ierarhia gradelor între inferiorul *circitor* și superiorul *centenarius*. El se întâlnește atât la formațiile de infanterie, cât și la cele de cavalerie și la *scholae, fabricenses*, la colegiile de slujbași organizați militărește (la *agentes in rebus* etc.). Fără a se cunoaște amănunte asupra funcției și rostului practic avut de *biarcus* în Imperiul roman „țirziu” (secolele IV—V), termenul apare atestat relativ frecvent (față de puținătatea materialului epigrafic al epocii)¹². Provincialul iliro- sau traco-moeso-roman *Aurelius Valentinianus* era *biarcus* (*biarcus*), șeful aprovizionării, foarte probabil în unitatea militară staționată în localitatea unde a trăit, a decedat și a fost îngropat *cuneus equitum Stablesianorum Almo*¹³, iar structura lingvistică a epitafului său, termenii antici și încă pagini arată că epigrafa trebuie să fie din prima jumătate a secolului al IV-lea¹⁴, înainte de generalizarea creștinismului în zonele balcanice și danubiene ale împărăției romane.

AVRELIVS VALENTINIANVS BIERCVS

RÉSUMÉ

Dans l'épithaphe latine (gravée d'une manière négligente, voire rudimentaire) découverte à ALMVS en Mésie (aujourd'hui Lom, sur la rive droite du Bas-Danube) et publiée par B. Filov (*Izvestiia-Société*, Sofia, I, 1910, p. 119) avec la lecture du nom AVR(elius) VALENTINIANVS BIEPICVS, le dernier mot, considéré comme le « troisième nom » du défunt *Aurelius Valentinianus*, a été lu BIEPVCVS par G. Seure, qui y voulait déceler un anthroponyme thrace « Biepicus ». Mais dans ce mot « obscur et énigmatique », qui manque d'analogies, les lettres PI (ou PV) sont

¹² Despre *biarcus* (*biarchus*): De Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Spoleto, I, 1893, p. 1 002; *RE*, III, 1897, col. 382 (Seeck); R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 114—115. Atestările literare și epigrafice cunoscute mai demult: *Thesaurus linguae Latinae*, II, 1900—1906, p. 1953; E. Diehl, *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, III, index, p. 433; Liddell-Scott-Jones, *Greek-english Lexicon*, I, Oxford, 1925, p. 315; B. Meinersmann, *op. cit.*, p. 10. La Ulmetum (Pantelimon, în centrul Dobrogiil): *Val(erius) Victorinus biarcus qui militavit in sacro palatio*, V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, III, 1913, p. 58 (= 386; *ARMSI*, XXXVI 1913; citat de H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea* București, 1966, p. 37); în Africa un *Val. Vicentius biarcus de N (umero) iscutarior(um)*, L. Leschi, *Etudes d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire africaines*, Paris, 1957, p. 234.

¹³ *Notitia Dignitatum*, Orient., 39, p. 108.

¹⁴ Ne fiind considerat ca datînd din secolul al IV-lea, epitaful lui *Aurelius Valentinianus* „Biepicus” (= *biarcus*) nu este cuprins în repertoriul de „inscripții țirzii grecești și latine” al lui V. Beşevliev (*Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, 220 p. 259 de epigrafe), care de altfel nu avea în vedere din secolul al IV-lea decât textele epigrafice oficiale sau creștine (prefață, p. V: „Aus dem 4. Jahrh. sind nur diejenigen Inschriftenaufgenommen, die offiziellen Charakter haben oder deutlich christliche Merkmale tragen”).

en réalité un simple R, assez abimé, et la lecture doit être BIERCVS, c'est-à-dire *biercus*, variante « vulgaire » (graphique ou bien phonétique) de *biarcus* (aussi *biarchus*), emprunt du grec βίραρχος (équivalent à l'ancien *frumentarius*) « chef du service de l'intendance » dans les unités militaires du Bas-Empire. *Aurelius Valentinianus* de Almus était le *biarcus* probablement dans le *cuneus equitum Stablesianorum* de cette ville. Son épitaphe date de la première moitié du IVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Stèle funéraire de Almus (Musée de Sofia ; d'après *Izvestiia-Société*, Sofia, I, 1910, p. 119).